

J. Bentham: utilitarisme moral i democràcia

Josep Joan MORESO

Universitat Autònoma de Barcelona

Working Paper n.82

Barcelona 1993

Jeremy Bentham (Londres 1748- Londres 1832) visqué una llarga i, en aparença, tranquil·la existència humana (1), dedicada a l'estudi i a l'elaboració d'apassionats projectes de reforma legal i política de les institucions del seu temps.

Mai no tingué molta cura de la publicació fidel de la seva obra, i per aquesta raó importants llibres seus no van ser coneguts fins al segle XX (2). Els seus editors més importants del segle XIX no foren gaire fidels, amb l'excepció de John Stuart Mill (3). Els altres editors: E. Dummont y J. Bowring deixaren llacunes on els convenia i canviaren sovint el pensament de l'autor. Per aquesta raó la publicació en curs de les obres completes per part del Bentham Committee (iniciada el 1968) proporcionarà una visió acurada i definitiva de l'obra d'aquest autor.

De tota manera, l'obra que en aquest cas més ens interessa fou publicada en vida de Bentham i revisada per ell mateix. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (4), (**IPML** en endavant) va ser publicada l'any 1789. Tractaré de situar-la en el context de la immensa obra de l'autor; i, necessàriament, de complementar-la amb les idees dels darrers anys de Bentham, contingudes principalment al Constitutional Code (5) de 1830.

Els projectes reformadors de Bentham no tingueren gaire sort des del punt de vista de la seva aplicació pràctica. Un dels projectes pel qual és més conegut, el projecte del Panopticon (6) -una presó on es realitzaven algunes de les idees que defensà- constitueix un bon exemple de la sort del seu impuls reformador: el seu projecte ha estat molt comentat a la literatura, ha estat criticat poderosament (7), però com a projecte personal i històric va ser un fracàs; malgrat que hi va esmerçar una gran part dels seus esforços durant els anys més productius de la seva vida, a la fi el Parlament anglès va renunciar a la idea i va indemnitzar Bentham amb 23.000 lliures esterlines l'any 1813. Feia poc Bentham havia conegut James Mill (1809) i aquesta coneixença juntament amb la desconfiança de les possibilitats de canvi (augmentada per esdeveniments com el del Panòptic) el dugué cada vegada més prop del radicalisme polític. W. Twining, en un article de significatiu títol "Why Bentham?"(8) ha dit que hi ha tres raons que duen a estudiar l'obra d'un pensador del passat com Bentham: 1) que és una figura significativa en la història de les idees, 2) que influeix amb la seva obra en els esdeveniments històrics de la seva època i d'èpoques posteriors i 3) que té alguna cosa per dir-nos a nosaltres, que algunes de les seves idees possibiliten el diàleg amb ell des de les preocupacions teòriques del present. Tractaré de mostrar que per totes aquestes raons val la pena ocupar-se del pensament de Bentham. Cal dir, però, que L'obra de Bentham és rellevant en aspectes múltiples del pensament humà i que aquí només podré referir-me a alguns d'ells. Bentham és un bon representant de la tradició anglosaxona de Moral Sciences, una tradició que, amb un important background filosòfic, reflexionava a la vegada sobre economia, teoria política, teoria jurídica i filosofia moral (una tradició que exemplifica clarament Adam Smith i a la qual encara pertanyia J.M. Keynes).

Doncs bé, aquesta tradició sembla haver renascut en el món anglosaxó: sota el paraigua de l'anomenada teoria de l'elecció racional avui en dia discuteixen filòsofs, teòrics de la política, juristes i economistes. Aquesta tradició, en qualsevol cas, té molt a veure amb l'utilitarisme que Bentham inaugurà.

De tota manera, l'àmbit intel·lectual en què Bentham es formà fou, sens dubte, l'àmbit del pensament il·lustrat i ell mateix fou, en múltiples aspectes, un il·lustrat. Per aquesta raó, és convenient seleccionar aquells aspectes del pensament de la il·lustració que més van influir en la configuració de la seva obra.

I. EPISTEMOLOGIA EMPIRISTA

La teoria del coneixement que hi ha a la base de la concepció filosòfica de Bentham, i també -és clar - a la base de la seva filosofia moral, prové de Locke i Hume. Bentham va escriure (9):

Totes les nostres idees provenen dels nostres sentits i l'única manera de presentar qualsevol de les nostres idees de forma clara i determinada és ascendir fins als objectes sensibles en els quals s'origina.

Aquesta epistemologia empirista anava acompanyada d'una ontologia nominalista: el mobiliari de l'univers per a Bentham era un mobiliari molt ascètic. La seva ontologia estaria més ben representada per una platja quasi deserta que per les Rambles de Barcelona (10). Per a Bentham l'univers contenia únicament allò que anomenava entitats reals: objectes físics, impressions sensibles i idees. Es cert, pensava, que nosaltres tenim noms per a d'altres entitats (propietats com la blancor, relacions com l'amistat o les expressions d'obligacions i de drets, etc.); però aquestes són només entitats fictícies (11). Les entitats fictícies no existeixen. El món està fet únicament d'objectes individuals i concrets, espai-temporals. Ara bé, aquesta ontologia anava complementada per una teoria del llenguatge prou interessant. D'acord amb Bentham cal distingir entre noms d'entitats fictícies i noms d'entitats fabuloses (12). Mentre els primers podien ser eliminats per allò que anomenava el mètode de la paràfrasi (13), els segons havien de ser eliminats completament del nostre discurs perquè portaven a gran confusió i falsedat.

Un exemple pot servir per tal d'explicar què entenia Bentham per mètode de la paràfrasi com expedient per aconseguir l'eliminació de les entitats fictícies del nostre llenguatge. Suposem la següent oració

[1] El català mig pesa 70 kilos,
si entenguéssim l'expressió "el català mig" literalment no hauríem entès aquesta oració. El català mig no existeix i per tant no pesa ni 70, ni cap kilo. Encara que l'expressió "el català mig" sembla un substantiu, no ho és pas. El mètode de la paràfrasi mostra com eliminar [1] tot traduint-lo per una oració clarament vertadera

com

[2] La suma del pes de tots els catalans dividida pel nombre de catalans és igual a 70 Kilos.

En aquest exemple ningú no s'enganyaria. Però hi ha d'altres expressions que sí poden dur-nos a engany. Una expressió com

[3] Pere té l'obligació de lliurar la casa a Joan

pot dur-nos a pensar que existeix una entitat que és l'obligació de Pere. Bentham volia prevenir-nos contra això. En realitat, aquesta expressió pot significar, en un context jurídic, que existeix una norma jurídica que obliga els venedors a lliurar la cosa objecte de la venda i que Pere ha venut una casa a Joan. Com encertadament diu H.L.A. Hart al respecte: "No podem dir allò que mots com 'obligació' o 'dret' anomenen o signifiquen, diu Bentham, perquè no anomenen res, però podem dir el que les oracions que els contenen signifiquen" (14).

Els noms d'entitats fabuloses, en canvi, no poden ser eliminats mitjançant paràfrasi. Bentham posa com a exemple els personatges mitològics. Qualsevol oració que parli de Venus Afrodita o de Tirant lo Blanc és falsa si aquestes expressions són preses com a noms i no poden eliminar-se per paràfrasi. Si jo crec que Tirant fou un personatge històric molt viatger crec un enunciat fals. Una cosa distinta és sostenir que, segons la novel·la de Joanot Martorell, Tirant és molt viatger o enamoradís.

Bentham pensava que moltes expressions de la moral són noms d'entitats fabuloses usades com a substantius. Per això criticava les assumpcions de les concepcions tradicionals que pressuposaven l'existència de principis, normes o valors objectius i independents de l'activitat humana. Les teories del Dret Natural o dels drets naturals eren per a Bentham teories falses, donat que afirmaven com a existents entitats inexistents. Deia que el Dret Natural és "un obscur fantasma" i els drets naturals són "cercles quadrats", o "cossos incorporals" o "disbarats sobre crosses" (15). Ho deia perquè, segons ell, les concepcions que es referien als principis del Dret Natural o als drets naturals inherents als éssers humans suposaven erròniament que estaven formulant enunciats vertaders respecte a alguna porció del món (16).

Amb aquest rerafons, Bentham podia construir la seva concepció de la moral i de la política lliure de trampes verbals i d'ontologies pantanoses.

II L'UTILITARISME COM A CONCEPCIÓ MORAL

Els primers quatre capítols de **IPML** són, possiblement, els capítols més coneguts de Bentham (inclosos en moltes antologies de filosofia moral) i els que li han donat el pas a la història de la filosofia. En aquests capítols Bentham exposa allò

que entén per principi d'utilitat, tot contraposant-lo a d'altres principis, i la manera en que la utilitat pot ser mesurada.

Segons Bentham, el principi d'utilitat té dos sentits ben diferenciats.

Segons el sentit enunciatiu o descriptiu, el principi significa que cada ésser humà busca la seva pròpia felicitat, el seu únic fi actual.

Segons el sentit censorial o prescriptiu, el principi d'utilitat estableix que la major felicitat del major nombre és l'únic fi universalment desitjable.

El primer sentit del principi d'utilitat pressuposa una concepció determinada de l'ésser humà, segons la qual els humans actuem sempre tractant de maximitzar els nostres interessos. El primer capítol de **IPML** comença amb aquestes frases:

La natura ha situat la humanitat sota el govern de dos mestres sobirans, el dolor i el plaer. Ells determinen tant allò que hem de fer com allò que fem. El criteri del que és correcte i incorrecte, d'una banda, i la cadena de causes i efectes, de l'altra, estan subjectes al seu tro. Ens governen en tot allò que fem, diem i pensem: tot esforç que féssim per tal de deslliurar-nos de la seva subjecció no servirà més que per demostrar-la i confirmar-la. Mitjançant les paraules un ésser humà pot pretendre no estar subjecte a ells, però en realitat hi roman lligat. El principi d'utilitat reconeix aquesta subjecció i l'assumeix com a fonament del seu sistema.

L'interès dels éssers humans estava, segons Bentham, en augmentar el seu plaer i disminuir el seu dolor. Acceptar aquesta veritat era per ell fonamental per tal de construir un sistema ètic. Trobem la mateixa idea en un passatge bastant citat de Adam Smith, un autor al que Bentham apreciava (encara que, de vegades, dissentia de les seves opinions) (17):

No és de la benevolència del carnisser, del vinater o del flequer, sinó del seu objectiu en l'interès propi, de qui esperem i hem d'esperar el nostre aliment. No implorem la seva humanitat, sinó que apel·lem al seu amor propi; mai no els parlem de les nostres necessitats sinó dels seus avantatges.

La manera com hem d'entendre aquest principi és dubtosa (18). Si s'entén com una generalització empírica es pot sostenir que es tracta d'una generalització amb molts contraexemples, és a dir, una falsa generalització: sovint, les persones no actuem de manera de maximitzar el nostre interès. Si s'entén com un enunciat analític és, òbviament però trivialment, vertader: si l'única manera d'averiguar allò que una persona vol és allò que fa, només diem que totes les persones fan allò que fan.

Passem ara a ocupar-nos del sentit normatiu del principi d'utilitat, d'acord al

qual "una acció és d'acord amb el principi d'utilitat... quan la tendència a augmentar la felicitat és major que la tendència a disminuir-la" (IPML, 12-13). Bentham pensava que aquest principi no calia provar-lo; provar-lo era tan impossible com innecessari. Sóc de l'opinió que aquesta afirmació cal entendre-la com que el principi d'utilitat és, segons Bentham, l'expressió d'una darrera i irreductible actitud (IPML, 12 nota b), no que el principi sigui el descobriment d'alguna realitat axiològica oculta al món empíric. Encara que aquest no és el lloc per a discutir aquesta qüestió, ja es pot veure que tal interpretació harmonitza millor que l'altra amb l'epistemologia i l'ontologia benthamiana (19).

De tota manera, Bentham va contraposar el seu principi moral a d'altres principis que anomenà "adversos al d'utilitat". Sota aquest nom criticà dos principis alternatius: el principi de l'ascetisme i el principi de la simpatia i antipatia (de vegades anomenat ipsedixism).

Segons Bentham, el principi de l'ascetisme prescriu les accions segons llur tendència a disminuir la felicitat. És una crítica de determinat fanatisme religiós sobre el qual manté: "Deixem que una dècima part dels habitants de la terra el segueixin consistentment i en un dia l'hauran convertit en un infern" (IPML, 17-21).

Més interessant és la crítica de l'altre principi, del principi de simpatia, perquè dins d'ell inclou una crítica de la majoria de teories morals rellevants en l'àmbit anglès del seu temps: les doctrines del moral sense i del common sense (Hutcheson, Lord Shaftesbury), la doctrina de fitness of things (S. Clarke) i les doctrines del Dret Natural (el més gran representant anglès de la qual, W. Blackstone, havia estat ja criticat per Bentham) (20). Bentham critica aquestes concepcions perquè, segons ell, aquest principi no té en compte les conseqüències de les nostres accions per tal de jutjar-les, sinó només la disposició personal a aprovar-les o desaprovar-les. J.S. Mill criticà Bentham en dir que no es tracta únicament de sentiments personals sinó d'una anàlisi pacient de la naturalesa humana que posa de manifest l'existència d'estructures morals (distintes al principi d'utilitat) però profundament arrelades en els éssers humans (21). Si bé és cert que Bentham criticava les concepcions del passat sense tenir en compte allò que havien aportat al bagatge comú de la humanitat, també ho és que per a Bentham apel·lacions a una essencial naturalesa humana o a intuïcions morals del tipus que fossin no eren altra cosa que xerrameca buida de contingut.

Una vegada establert aquest principi els judicis morals esdeven judicis de caràcter "tècnic", que una acció, una mesura política per exemple, sigui correcta significa que aquesta acció maximitza la felicitat del major nombre (22).

De vegades, es diferencien les teories ètiques en teories conseqüencialistes i teories deontològiques. No hi ha dubte que la teoria utilitarista és una concepció

conseqüencialista de la moral, que avalua les accions segons les conseqüències que aquestes produeixen. Aquest aspecte de la moral benthamiana la fa susceptible de dues crítiques rellevants:

a) D'una banda, donat que les conseqüències de qualsevol acció són moltes i difícilment determinables, és fa difícil assenyalar el curs d'acció correcte. A més a més, cal afegir la infinita gamma de possibles descripcions de les accions. L'acció d'una determinada persona que mata a una altra, pot ser descrita com l'acció de matar al tirà, com l'acció de matar a un home indefens, com l'acció d'emmetzinar el cafè, etc. Una adequada teoria de la descripció de les accions i una altra que assenyali quines són les conseqüències de les accions rellevants per a una teoria moral són dos aspectes mai no aclarits del tot de l'utilitarisme de Bentham i de qualsevol teoria conseqüencialista.

b) D'altra banda, cal disposar d'un instrument adequat per tal de mesurar la felicitat produïda per una determinada acció. Bentham tracta de donar aquest instrument (**IPML**, 38-41), una mena de procediment per tal de mesurar estats subjectius. Els paràmetres més importants d'aquesta mesura són: la intensitat, la duració, la certesa o incertesa i la proximitat o llunyania. El procediment de Bentham s'assembla a les modernes teories de la decisió. Segons la teoria de la decisió, hem d'actuar d'acord a la maximització de la nostra utilitat esperada. Davant d'un conjunt d'alternatives: $a_1 \dots a_n$ en seleccionem una, a_j , i procedim a avaluar les seves conseqüències $c_1 \dots c_m$. Assignem a cadascuna una probabilitat subjectiva i una utilitat determinada. Multipliquem la utilitat per la probabilitat de cada conseqüència i calculem la suma ponderada dels anteriors productes, i així obtenim la utilitat esperada de a_j . Bentham pensava que hem de multiplicar la magnitud de plaer (la intensitat per la duració) pel resultat del producte de la proximitat i la certesa (La probabilitat) i, per això, estava defensant un instrument molt semblant al de la utilitat esperada.

A l'hora d'estendre aquest càlcul a tota una societat tenim més problemes. D'una banda s'han presentat dubtes raonables respecte a les comparacions interpersonals d'utilitat, de l'altra la possibilitat de trobar una funció de benestar social es complica amb l'anomenada teoria general d'impossibilitat de K.J. Arrow(1951) (23). Arrow mostrà que un conjunt de condicions aparentment molt suaus són tan restrictives que exclouen no alguna sinó qualsevol funció de benestar social possible (24)

Em referiré a continuació a la qüestió de quin sigui l'àmbit d'accions a les que va referit el principi d'utilitat benthamià. Podem dividir aquesta qüestió en quatre (25):

1) El principi d'utilitat es dirigeix a les conseqüències de les accions individuals o de les accions genèriques?

2) El principi d'utilitat, quan es dirigeix a les mesures polítiques i legislatives, ha de tenir en compte el seu impacte sobre tots els éssers humans o només sobre els integrants d'una comunitat determinada?

3) En el còmput de les conseqüències s'han de tenir en compte els sofriments infringits als animals?

4) L'esfera privada de la vida humana també ha d'estar regulada pel principi d'utilitat?

La primera qüestió fa referència a una distinció molt present en la literatura utilitarista. Em refereixo a la distinció entre utilitarisme de l'acte (UA) i utilitarisme de regla (UR). Segons l'UA, una acció és correcta d'acord amb les conseqüències de la mateixa acció individual. Segons l'UR, una acció és correcta si és d'acord amb una regla que ha de ser jutjada per les conseqüències envers la felicitat de la regla esmentada.

Al meu parer, Bentham, que sempre es referia a les conseqüències d'una determinada acció concreta o mesura de govern concreta, ha de ser inclòs entre els utilitaristes de l'acte (26).

La segona qüestió s'ha de respondre amb més cura(27). Malgrat tot, Bentham no fou insensible als problemes internacionals i a la felicitat del gènere humà en el seu conjunt. Alguna vegada formulà el seu principi de la següent manera: "la major felicitat del major nombre de la humanitat" (28)

A la tercera qüestió l'obra de Bentham respon amb la indubtable inclusió dels animals en l'àmbit de les nostres responsabilitats morals (**IPML**, 252):

Quins altres éssers, també subjectes a la influència humana, són susceptibles de felicitat? N'hi ha de dues classes: 1. Els altres éssers humans que anomenem persones i 2. D'altres animals, els interessos dels quals han estat oblidats per la insensibilitat dels juristes antics, que els degradaren a la classe de coses ... La qüestió no és, ¿poden raonar?, ¿poden parlar?, sinó ¿poden sofrir?

A la darrera pregunta, respecte si el principi va dirigit a la conducta privada, la resposta ha de ser més matisada (29). A l'obra de Bentham mai no queda del tot clar si respecte a la conducta privada els éssers humans han de maximitzar llur felicitat personal ("l'ètica privada ens ensenya com trobar el curs més apte per a assolir la nostra felicitat" **IPML**, 293) o bé han de maximitzar la felicitat global ("el principi ha de ser l'única guia de la conducta pública i privada") (30). Mai no queda del tot clar si la moral privada és una qüestió de racionalitat individual de caràcter instrumental o bé és també part de l'aplicació del principi de la felicitat del major nombre (31) (que segurament només seria possible per mitjà de la crida a una benevolència generalitzada) (32).

De tota manera l'objecció més important que l'utilitarisme ha de suportar és aquella que l'acusa de no considerar els requeriments de la justícia, de no valorar en

la seva mesura adequada allò que sovint hom anomena la "separabilitat" entre les persones. És a dir, no tenir en compte la distribució de la felicitat entre els individus (33). Ara bé, com aquesta és una objecció que té molt a veure amb les teories dels drets com a justificadores de la democràcia la deixarem per a més endavant.

III. UTILITARISME I DEMOCRÀCIA

Per a Bentham, l'utilitarisme és una base necessària per a bastir una teoria de la legislació i una teoria de la política adequades a les necessitats i aspiracions dels éssers humans.

La major part del llibre **IPML** està dedicada a una anàlisi de les condicions en què es produeixen les accions humanes amb la finalitat de construir unes bases adequades per al Dret penal (una tercera part del llibre està dedicada a una extensa i, de vegades, enrevessada divisió dels delictes). Bentham sentia gran estimació per l'obra de C. Beccaria, Dei delitti e delle pene (34), qui havia escrit en el llibre més emblemàtic de la reforma penal il·lustrada: "La massima felicità divisa nel maggior numero". I a l'edat de 20 anys en llegir C.A. Helvétius, un il·lustrat que insistia en la capacitat humana d'adaptació als incentius externs com a fonament d'una gran reforma legislativa, decidí que tenia el geni suficient per dedicar tota la seva vida a la legislació (35).

Segons Bentham, la legislació i les institucions de la seva època necessitaven una gran reforma per tal d'adequar-se al principi d'utilitat. En un principi pensà que aquesta reforma podrien portar-la a terme els sistemes polítics existents. Per això tractà de convèncer a monarques, com Caterina de Rússia, per tal que acceptessin els seus projectes. Més tard, assumí la necessitat d'un canvi cap a la democràcia radical com a pas previ de la necessària reforma (com ja he esmentat, la coneixença i amistat amb James Mill té molt a veure amb aquest canvi).

La teoria de la legislació benthamiana parteix de la base que la legislació és un instrument susceptible de variar els interessos dels individus i de fer-los conformar a l'interès públic. Bàsicament es tractava que les lleis desincentivessin aquelles conductes contràries a la maximització del benestar col·lectiu.

Per a Bentham, consistent amb els seus principis filosòfics, l'interès públic no era cap estranya entitat espiritual que animava les societats humanes, sinó simplement la suma dels interessos individuals (**IPML**, 12):

L'interès de la comunitat és una de les expressions que més generalment acostumen a sortir en la fraseologia de la moral: no és rar que el seu significat sigui boirós. Quan té un significat és el següent: la comunitat és un cos fictici, compost de persones individuals que són els seus membres constituents. Què

és, aleshores, l'interès de la comunitat? Doncs, no és altra cosa que la suma dels interessos dels membres que la componen.

Els fins de la legislació que, d'acord a Bentham, estan lligats a la consecució de la felicitat són quatre: 1) la subsistència, 2) l'abundància, 3) la seguretat i 4) la igualtat.

Entre aquests el més important és la seguretat. Segons Bentham, la seguretat està intrínsecament lligada a la capacitat dels éssers humans de dissenyar llurs projectes de vida. Sense seguretat aquesta és una tasca impossible. Per tant, el que li cal a la legislació és, primordialment, assegurar les condicions de vida de les persones.

Pensava que la subsistència i l'abundància són fins que la mateixa naturalesa humana fa que les persones s'hi esforcin per aconseguir-los. Si la legislació manté la seguretat, de manera indirecta ja es mantenen les condicions per a fer possible l'accés als béns de les persones. De tota manera, Bentham pensava que l'Estat ha d'intervenir per tal de procurar les condicions de subsistència per aquells individus més mal situats per la distribució social d'ingressos i de riquesa (36)

Val la pena que ens aturem una mica en relació als problemes de jerarquitització d'aquests fins, pel que fa a dues qüestions: a) la relació entre llibertat i seguretat, i b) la relació entre llibertat i igualtat (37).

a) Bentham era conscient que l'absència de la llibertat entre els fins del Dret podia desvetllar sorpresa (38):

Algunes persones poden sorprendre's en veure que la llibertat no figura entre els principals fins del Dret. Però, una idea clara de la llibertat la situa com una branca de la seguretat. La llibertat personal és la seguretat contra tot tipus d'ingerències sobre la persona. I l'anomenada llibertat política és una altra branca de la seguretat, la seguretat contra la injustícia dels que detenten el poder públic.

Bentham entenia la llibertat com a llibertat dels moderns, com a absència de coacció. En la coneguda distinció de I. Berlin (39), com a llibertat negativa: "Dic que sóc lliure en la mesura en què cap ésser humà interfereixi en la meva activitat".

D'aquesta manera proposava la despenalització de moltes conductes castigades pel sistema anglès del moment, donat que castigar-les no proporcionava cap felicitat a ningú i era, en canvi, un mal per als reus. Aquesta idea, com d'altres, de Bentham el duia a una posició semblant a la defensada per J.S. Mill en el conegut llibre On Liberty (40). Si bé és cert, que Bentham no pensava que això fos una condició indispensable per al progrés del gènere humà, com pensava Mill. Mill tenia

una concepció més optimista sobre la naturalesa humana que Bentham.

b) He esmentat abans que una de les acusacions més habituals a l'utilitarisme manté que aquest xoca amb els requeriments de la justícia, com ja reconeixia el mateix J.S. Mill (41). Potser el tret més important de qualsevol concepció de la justícia sigui la imparcialitat, i imparcialitat significa tractament igual de les persones. Per això, J.S. Mill afirma que el principi d'utilitat s'ha de complementar amb el que anomenava el dictum de Bentham: "Tots contenen per un i ningú per més d'un" (42). Bentham, conscient d'aquest problema, tractà de modificar la seva concepció per tal d'evitar la tirania de la majoria en afirmar que el principi perseguia en realitat la felicitat de tots i, només en cas d'impossibilitat, la de la majoria (43).

De tota manera, s'afegeix que l'utilitarisme defensaria com a correctes distribucions de la riquesa molt desiguals. Per aquesta objecció l'utilitarisme benthamià només pot replicar que com la maximització és d'utilitats, no de riquesa, la llei de la utilitat marginal decreixent permet una política redistributiva suficient. Bentham era un defensor, sens dubte, de l'economia de mercat; però mantenia la necessitat de la intervenció estatal en el mercat: per assegurar la subsistència i l'educació, per evitar les externalitats produïdes, pel mercat, etc. (44) Bentham va escriure:

No tinc, mai no he tingut, i mai no tindré, aquell horror sentimental o anàrquic a la mà del govern. Això ho deixo a Adam Smith i als campions dels drets humans.

Bentham sostingué que era necessari per tal d'aconseguir els fins proposats; per l'utilitarisme un immens projecte codificador. La seva crítica al Common Law cal entendre-la des d'aquesta òptica (45). El Common Law, el conjunt de principis no escrits que els jutges aplicaven per a resoldre els casos, era per Bentham una entitat fabulosa, que servia al poder judicial anglès del moment (Bentham els anomenava despectivament **Judges and Co.**) (46) per decidir els casos amb plena discrecionalitat (Dret ex-post facto) cosa que afectava profundament la seguretat. Bentham defensava que les lleis han de ser conegudes pels seus destinataris i que han de ser clares, concises i completes, així com "racionals", en el sentit d'aportar les raons que han dut a aquella solució legislativa (47). Les regles desconegudes o obscures no poden ni resoldre els conflictes, ni fer possible la coordinació entre els destinataris, que són les bases de la seguretat.

Convertit Bentham a la democràcia radical, dedicà els seus darrers anys a un notable esforç per tal de preparar un projecte de Codi constitucional que harmonitzés l'utilitarisme amb la democràcia (48).

L'objectiu del Codi constitucional era el mateix de sempre (49). L'objectiu omnicomprensiu d'aquesta constitució, el seu fi des de l'inici a la fi, és la major felicitat del major nombre de tots els qui componen la comunitat política

o l'Estat a que pertany l'esmentada constitució.

Es curiós que Bentham pensés com a primers destinataris del seu projecte les monarquies (aleshores constitucionals) espanyola i portuguesa. Caiguts els règims liberals ibèrics pensà amb les recentment formades repúbliques sudamericanes i més endavant, deia, l'Imperi britànic.

Era un sistema democràtic en què la sobirania resideix en el poble (l'autoritat constitutiva) que l'exerceix per mitjà del sufragi virtualment universal (Bentham no trobava raons per excloure les dones, encara que pensava que els temps encara no eren madurs) (50). Els electors elegeixen els membres del poder legislatiu (pel període d'un any) i poden fer cessar als membres del poder legislatiu, de l'executiu i del judicial. Els instruments de control són en mans d'allò que Bentham anomenava el Tribunal de l'Opinió pública, una semi-institucionalització de l'opinió pública. Per aquesta raó, la llibertat d'expressió era l'espinada de la seva concepció de la democràcia. El poder legislatiu, compost d'una sola Cambra, nomena i fa cessar els membres de l'executiu i és omnícompetent: el seu poder no té límits, encara que té controls. Imaginava un executiu amb moltes competències i amb una distribució de ministeris sorprenentment semblant a l'actual (amb Educació, Sanitat i Ajut a la indigència) (51). Ací tenim una altra raó que allunya Bentham dels defensors de l'Estat-vigilant nocturn. Imaginava també una complexa estructura per al poder judicial, al qual deixava la important però específica funció d'aplicar les lleis. Mai no podien deixar d'aplicar-les, ni tan sols per pensar que l'aplicació era contrària a la utilitat; en aquest cas podien elevar una consulta al legislatiu (semblant al francès référé législatif) i esperar la resposta.

Una de les coses més sorprenents per al lector de Bentham és la manca de declaració de drets fonamentals en el seu sistema. En lloc de drets, introdueix un complicat mecanisme de controls que anomena securities: controls destinats a aconseguir el cessament de les autoritats que abusin del seu poder. És això suficient per tal d'evitar la tirania de la majoria expressada a través del poder legislatiu? Aquesta és una de les qüestions que queden per respondre al projecte de Bentham. El projecte mai no s'ha dut a terme i, per tant, no podem desvetllar la incògnita. Ara bé, els defensors de les teories dels drets sempre han pensat que l'aspecte menys atractiu de l'utilitarisme era la possibilitat de sacrificar garanties individuals en ares del benestar col·lectiu. Per exemple, ha estat acusat l'utilitarisme de vindicar el càstig d'un innocent en aquells casos en què això servís per salvar més innocents.

Bentham, a diferència de J.S. Mill, no confiava en la capacitat de la democràcia per millorar el gènere humà. Creia que la funció de les lleis i de les institucions no ha de ser l'influir moralment en les persones, sinó impedir que s'imposin els que ell anomenava sinister interests, tot fent que sigui més costós per als governants perseguir aquests interessos que l'interès públic. Tenia una visió

moderadament pessimista de l'ésser humà i partia de l'assumpció que els éssers, humans actuen racionalment per aconseguir llurs fins, que la majoria dels éssers humans en totes les societats desitgen poder, status i objectius econòmics i que les restriccions internalitzades en relació a aquests fins són menys significatives que les sancions imposades com les sancions jurídiques o la desaprovació pública (52).

No estic segur que la teoria política de Bentham (la part normativa de la seva concepció) sigui la millor de les possibles, però crec que el seu instrumental analític s'ha mostrat més adequat que d'altres a l'hora de descriure i explicar els mecanismes de poder en les societats humanes. La teoria econòmica (no és cap secret que les bases de la microeconomia són bastant "benthamianes"), la teoria política i social de la Rational Choice i el moviment Law & Economics en l'àmbit del pensament jurídic en són bona mostra.

IV. VISIONS DE BENTHAM

Bentham ha estat un autor influent; més en l'àmbit del pensament anglosaxó. Fou el fundador del radicalisme filosòfic i, encara que hi ha dubtes sobre la vertadera incidència dels seus seguidors en les reformes polítiques de l'Anglaterra victoriana (53), la seva influència arriba fins a la societat fabiana i, a través d'ella, fins al Partit Laborista britànic (54). També a Espanya tingué certa influència, sobretot de la mà de dos liberals del trienni (1820-1823), Ramón Salas i Toribio Núñez, professor i bibliotecari de la Universitat de Salamanca respectivament. Bentham tractà d'influir en la redacció del projecte de Codi penal de 1822 (55).

I Bentham ha desvetllat passions. Passions a favor i passions en contra. Dels elogis més grans a les desqualificacions més punyents. El cas de J.S. Mill amb una opinió matisada és, més aviat, excepcional.

Comencem per l'esquerra radical (sigui marxista o no). K. Marx desqualificà fortament la figura de Bentham (malgrat que hi ha opinions més elogioses del mateix Engels) (56):

Jeremy Bentham és un fenomen típicament anglès. Ningú, en cap època ni en cap país, sense exceptuar ni tan sols al nostre filòsof Christian Wolff, s'ha atipat de professar tan tranquil·lament com ell els tòpics més vulgars. El principi d'utilitat no és cap invenció de Bentham. Aquest es limita a copiar sense gens d'ingeni allò que Helvétius i d'altres francesos del segle XVIII havien dit enginyosament ... Pren al filisteu modern, especialment al filisteu anglès, com a l'home normal... Si jo tingués el valor del meu amic H. Heine, anomenaria al Sr. Jeremy un geni de l'estupidesa burgesa (57).

Més recentment, hi ha hagut crítiques provinents de l'esquerra radical que val

la pena esmentar.

Dues d'elles van referides al projecte carcelari del Panòptic, veient en ell una prefiguració de la societat i de l'Estat benthamià. Segons M. Foucault (58) el Panòptic és el principi general d'una nova anatomia política, l'objecte de la qual no són les relacions de sobirania sinó les relacions de disciplina. Un estudi de G. Himmelfarb havia ja manifesta en els anys seixanta que el Panòptic prefigurava un Estat autoritari sense espais per a la llibertat (59). I la sospita que deixen a l'aire aquestes crítiques és la de si no ens trobem ja en la societat disciplinària prefigurada per Bentham.

C.B. Macpherson (60) veu en les idees de Bentham -que assimila, potser excessivament, a les de James Mill- una prefiguració de la democràcia entesa com una ampliació del mecanisme del mercat (els votants són els consumidors i els partits polítics els empresaris), una democràcia entesa com a protecció. Segons Macpherson aquesta concepció s'ha "encarnat" a les democràcies occidentals. Però es tracta d'una concepció molt defectuosa, que no té en compte els avantatges de la democràcia entesa com a desenvolupament del gènere humà (que hi havia a l'obra de John Stuart Mill) i que Macpherson vindica sota el nom de democràcia participativa. La crítica de Macpherson em sembla més encertada, però desconeix les possibilitats de l'obra de Bentham relatives a la participació dels ciutadans, en equiparar injustificadament Bentham i James Mill en relació als dubtes relatius al sufragi universal i en no veure que Bentham no assumia acríticament el model del mercat ni tan sols en l'àmbit econòmic (61).

Curiosament, des d'una òptica molt distinta (l'òptica del neoliberalisme que vindica la defensa del mercat sense cap restricció) l'obra de Bentham ha estat criticada com una concepció excessivament intervencionista. R. Posner (62) ha escrit que alguns aspectes de l'obra de Bentham prefiguren el totalitarisme i ha afirmat que ell no entén la utilitat com Bentham, o com a maximització de la felicitat, sinó com a maximització de la riquesa. Afegeix que, vist el lloc que la igualtat ocupa en l'obra de Bentham, cal veure Bentham com un precedent de Rawls. Des de la mateixa òptica, P. Schwartz ha escrit un article sota el títol significatiu de "El despotismo democrático de Jeremy Bentham" (63).

Si hom cerqués un corrent de pensament que hagi contemplat Bentham com una font d'inspiració per al propi projecte teòric i polític, potser podria esmentar el moviment teòric del realisme jurídic americà que té molt a veure amb la política rooseveltiana del New Deal. B.N. Cardozo, R. Pound, K.N. Llewellyn i F.S. Cohen veuen en la visió empirista dels problemes socials i en el conseqüencialisme benthamià un antecedent molt vàlid del propi projecte en que eren immersos (64).

D'altra banda, a partir dels anys setanta l'utilitarisme (que havia estat la

concepció moral més influent en el món anglosaxó) començà a rebre les crítiques de les noves concepcions de la justícia -les noves visions de la filosofia política- basades en teories dels drets i fonamentades en una resurrecció de la teoria del contracte social. Ja han estat esmentades. Al meu parer, aquestes crítiques van al nucli de la concepció de la democràcia que volem defensar. La qüestió és si les restriccions al benestar col·lectiu que podem extreure de l'utilitarisme són suficients per construir una democràcia fonamentada en l'autonomia moral de les persones o, més aviat, si cal entendre l'autonomia moral com una restricció relativa al benestar col·lectiu i, per tant, només susceptible de ser basada en una concepció distinta, una concepció com les de les teories dels drets (65).

En qualsevol cas, l'obra de Bentham és immensa. De la seva ment analítica tenim encara moltes coses a aprendre; el seu plantejament empirista dels problemes socials és, encara, un plantejament amb àmplia fecunditat. Amb tot, no cal que seguim una estratègia de tot o res. A l'obra de Bentham trobem suggeriments interessants per als problemes actuals i també trobem frases que ens corprenen com la següent del Panòptic (66): "Digueu-los soldats, digueu-los monjos, digueu-los màquines, no importa, l'únic important és que siguin feliços".

Per aquesta raó, crec que el millor és estudiar l'obra de Bentham. amb el mateix esperit crític que ell predicava. Com han entès els autors que treballen entorn de l'anomenat Bentham Project i que cuiden de l'edició de la seva obra completa, l'obra de Bentham precisa d'una tasca necessàriament cooperativa. La filosofia mateixa és, en la meua opinió, una tasca necessàriament cooperativa. Per aquesta raó acabaré amb unes frases pronunciades per H. L. A. Hart el qual ha entès com ningú a aprendre de manera crítica l'obra de Bentham. Es tracta d'un paraules pronunciades en una conferència sobre Bentham l'any 1962 (67):

Hi ha algunes tasques que no poden ser adequadament realitzades per un home sol, sense la cooperació d'altres. Espero haver deixat suficientment clara la meua convicció que una d'aquestes tasques necessàriament cooperatives és parlar sobre el poc llegit Bentham.

NOTES

- (1) John Stuart Mill en fa la següent consideració: "Mai no conegué ni la prosperitat ni l'adversitat, ni la passió ni la sacietat; mai no tingué les experiències que dóna la malaltia. Visqué des de la infantesa a l'edat de vuitanta-cinc anys amb una salut perfecta. Mai no conegué ni el desànim ni la tristor. Mai no va sentir la vida com una ferida o com una pesada càrrega. Fou un nen fins a la fi." MILL, J.S.: "Bentham" en Dissertations and Discussions, Political, Philosophical, and Historical, I. London, Longmans, 1867, p. 354-355.
- (2) Així el seu llibre més important de teoria del Dret: HART, H. L. A. (ed.): Of Laws in General. Oxford, Oxford University Press, 1970.
- (3) Rationale of Judicial Evidence Ed. Bowring, VI i VII, en The Works of Jeremy Bentham, 11 vols. Edinburgh, William Tait, 1838-1843.
- (4) BURNS, J.H. i HART, H.L.A. (eds.). London, Methuen, 1982.
- (5) ROSEN, F. (ed.). Oxford, Oxford University Press, 1983.
- (6) Panopticon: or the Inspection House. Ed. Bowring IV, 1791 p. 31-72.
- (7) FOUCAULT, Michel: Vigilar y castigar, trad. de A. Garzón del Camino. Madrid, Siglo XXI, 1982. HIMMELFARB, Gertrudis: "The Haunted House of Jeremy Bentham" en Victorian Minds. New York, Knopf, 1968.
- (8) En The Bentham Newsletter, 8. 1984, p. 34-49.
- (9) Of Laws in General, op. cit., p. 294.
- (10) La metàfora del desert és del propi BENTHAM: "L'àmbit de l'ontologia... és un desert encara no explorat". A Fragment on Ontology. Ed. Bowring, VIII, P. 198.
- (11) Ibid., p. 196 i ss.
- (12) Essay on Logic. Ed. Bowring, VIII, p. 262 i SMITH, M.J. i BURSTON, W.H. (eds.): Chrestomathia. Oxford, Oxford University Press, 1983, p. 271.
- (13) "Una paraula és explicada mitjançant paràfrasi no només quan es tradueix en altres paraules, sinó també quan la frase sencera de què forma part és traduïda per una altra frase; les paraules de la darrera expressen idees més simples, o són susceptibles de traduir-se immediatament en idees més simples, que les de la primera". A Fragment on Government Ed. Bowring, I, p. 293 nota a.6. Cf. també GOLDWORTH, A. (ed.): Deontology. Oxford, Oxford University Press, 1983, p. 75 i Essay on Logic, op. cit., p. 246.
- (14) HART, H.L.A.: Essays on Bentham. Oxford, Oxford University Press, 1983, p. 11. W.V.O. Quine ha destacat aquest mètode de Bentham com un valuós precedent de la teoria de les descripcions de RUSSELL, B.: "Existencia y cuantificación" en La relatividad ontológica y otros ensayos, trad. de M. Garrido i J.L. Blasco. Madrid, Tecnos, p. 132. Es pot veure també MORESO, J.J.: La teoría del Derecho de Bentham. Barcelona, P.P.U., 1992, p. 59-78.
- (15) Anarchical Fallacies. Ed. Bowring, II, p. 501.
- (16) Una anàlisi del llenguatge moral que estaria bastant d'acord amb el de MACKIE, J.L.: Ethics. Inventing Right and Wrong. London, Penguin Books, 1977: "L'assertió segons la qual hi ha valors objectius o entitats o propietats d'algun tipus intrínsecament prescriptives, que els judicis morals ordinaris pressuposen no és, d'acord al que mantinc, mancada de significat sinó falsa" (p. 40). Per una exposició de la crítica de Bentham a les concepcions iusnaturalistes, pot veure's MORESO, J.J.: La teoría del Derecho de Bentham, op. cit., p. 89-122.

- (17) An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, [1776]. London, 1910, 1. Lib. I. cap. II.
- (18) AYER, A. J.: "The Principle of Utility", en KEETON, G.W.; SCHWARZENBERGER, G. (eds.): Jeremy Bentham and the Law, [1948]. Westport, Conn, Greenwood Press, 1970, p. 225.
- (19) MORESO, J.J.: La teoría del Derecho de Bentham, op. cit., p. 273-281.
- (20) El primer llibre de Bentham és una crítica a BLACKSTONE, W.: A Fragment on Government, op. cit.; una crítica ampliada a EVERETT, C.W. (ed.): A Comment on the Commentaries. A criticism of William Blackstone's Commentaries of Laws of England. Oxford, Oxford University Press, 1928.
- (21) MILL, J. S.: "Remarks on Bentham's Philosophy" en ROBSON, J. (ed.): Collected Works of John Stuart Mill, X. Toronto, University of Toronto Press, 1969.
- (22) Veure per aquesta concepció dels judicis moral com a regles tècniques HARSANYI, John C.: Ethics, Social Behavior and Scientific Explanation. Dordrecht, D. Reidel, 1976, p. 28-29.
- (23) ARROW, K.J.: Elección social y valores individuales, trad. de E. Aparicio Añón. Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1973.
- (24) En el conjunt C de les alternatives possibles es defineix la relació R que significa "preferible o indiferent". Amb l'ajut de R es defineix indiferent (x és indiferent a y si i només si xRy i yRx) i preferible (x és preferible a y si i només si no és el cas que yRx). La relació R és una ordenació d'ordre dèbil (és connexa i transitiva). En el conjunt C s'estableixen les següents condicions:
 Condició U: Domini no restringit. En C han d'estar incloses totes les combinacions lògiques possibles.
 Condició P: Principi de Pareto. Si entre x i y , la totalitat d'individus menys un són indiferents i aquest prefereix x a y , llavors la societat prefereix x a y .
 Condició I: Independència d'alternatives irrelevantes. La prelació que socialment es confereix a cada par d'alternatives ha de dependre només de les prelacions que els individus atorguen a aquestes dues alternatives.
 Condició D: No dictadura. No ha d'existir un individu tal que si aquest prefereix x a y , aleshores la societat prefereixi x a y .
 El teorema d'Arrow pot ser enunciat amb l'afirmació que no existeix cap funció de benestar que satisfaci les condicions establertes.
- (25) Veure, per a una exposició més detallada, MORESO, J.J.: La teoría del Derecho de Bentham, op. cit., p. 293-320.
- (26) HAMSON, Ross: Bentham. London, Routledge & Kegan Paul, 1983, p. 240-241. Nogensmenys, el més important seguidor de Bentham en l'àmbit de la teoria jurídica, John Austin defensà un clar utilitarisme de la regla. Cf. R. CAMPBELL, GLASHÜTTEN im TAUNUS, (ed.): Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law, 2 vols., [1861-1863]. Detlev Auvermann KG, 1972, p. 114 i ss. i MORESO, J.J.: "Cinco diferencias entre Bentham y Austin" en Anuario de Filosofía del Derecho, 6 /1989, p. 351-376.
- (27) David LYONS ha mantingut que el sistema ètic de Bentham és, a la fi, decebedor perquè té un àmbit d'aplicació parroquial i no universal. In the Interest of Governed. A Study in Bentham's Philosophy of Utility and law. Oxford, Oxford University Press, 1973, p. 24-27.
- (28) Deontology, op. cit., p. 166.
- (29) D. Lyons ha mantingut que Bentham defensà un standard dual, dirigit als individus que prescriu perseguir la felicitat individual i dirigit al legislador la felicitat global. I afegeix que, segons Bentham, existeix a llarg termini una convergència natural d'interessos. In the Interest of Governed, op. cit., p. 20 i 34-59.
- (30) Deontology, op. cit., p. 288.
- (31) CL per aquesta qüestió DINWIDDY, J.R.: "Bentham on Private Ethics and the Principle of Utility"

- en Revue Internationale de Philosophie, 141/1982, p. 278-300 i HART, H.L.A.: "Introduction" en IPML.
- (32) Es la via de SMART, J.J.C.: "Bosquejo de un sistema de ética utilitarista" en SMART, J.J.C.; WILLIAMS, B.: Utilitarismo. Pro y Contra, trad. J. Rodríguez Marín. Madrid, Tecnos, 1981, p. 15. I era un argument que provenia de HUME, D.: "An Enquiry Concerning the Principles of Morals", en Moral and Political Philosophy. New York, Hafner Press, 1948, p. 180-184.
- (33) Com és sabut, aquesta és la crítica de la influent i important obra de RAWLS, John: A Theory of Justice. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1971. Cf. NOZICK, Robert: Anarchy, State, and Utopia. New York, Basic Books, 1974 i HART, H.L.A.: Essays on Bentham, op. cit., p. 194 i ss.
- (34) VENTURI, Franco, (ed.) [1764]. Torino, Giulio Einaudi, 1978.
- (35) D'HELVÉTIUS cf BERMUDO, J.M. (ed.): Del espíritu. Madrid, Editora Nacional, 1984. La cita de Bentham a Memoirs and Correspondence. (ed. Bowring, X, 27).
- (36) The Theory of Legislation [1864]. New York, Dobbs Ferry, 1975, p. 61 i ss.
- (37) MORESO, J.J.: La teoría del Derecho de Bentham, op. cit., p. 324-333.
- (38) The Theory of Legislation, op. cit., p. 59.
- (39) BERLIN, Isaiah: "Two Concepts of Liberty" [1958], en QUINTON, A. (ed.): Political Philosophy. Oxford, Oxford University Press, 1977.
- (40) [1859], Middlesex, Penguin Books, 1974. Cf. també LONG, Douglas: Bentham on Liberty. Toronto, University of Toronto Press, 1977.
- (41) El utilitarismo, [1861] trad. E. Guisán. Madrid, Alianza, 1984.
- (42) Ibid., p. 131.
- (43) Deontology, op. cit., p. 309.
- (44) Cf. per aquesta qüestió l'edició de STARK, W. en tres volums dels escrits econòmics de Bentham, Economic Writings. London, George Allen & Unwin. Cf. també STEINTRAGER, J.: Bentham. Ithaca- New York, Cornell University Press, 1977.
- (45) POSTEMA, Gerald J.: Bentham and the Common Law Tradition. Oxford, Oxford University Press, 1986.
- (46) Rationale of Judicial Evidence. Ed. Bowring, VII, p. 199-210.
- (47) Cf., per exemple, Codification Proposal. Ed. Bowring, IV.
- (48) El millor estudi sobre el tema és ROSEN, Frederick: Jeremy Bentham and the Representative Democracy. A Study of the Constitutional Code. Oxford, Oxford University Press, 1983. El judici de Rosen sobre aquesta obra de Bentham és elogiós: "El Codi de Bentham és el text utilitarista clàssic sobre la democràcia representativa; molt superior en dimensió, profunditat i subtileza als de James Mill i de John Stuart Mill, i conté arguments i intuïcions de gran importància per a la teoria democràtica d'avui". Es pot veure també MORESO, J.J.: La teoría del Derecho de Bentham. op. cit., p. 361-382.
- (49) Code Constitutional, op. cit., p. 18-19.
- (50) Al Code Constitutional, op. cit., p. 30-32, queden exclosos del dret de sufragi: els menors de 21 anys, les dones, els analfabets (incapaços de llegir el certificat de vot i alguns passatges del Nou Testament) i per tal d'exercir-lo cal acreditar que s'ha residit unes quantes setmanes al districte. A Radical Reform Bill [1819], (ed. Bowring, III, p. 567 nota) sosté que l'exclusió de les dones està

- només basada en un prejudici sense justificació. De fet, J. S. MILL (Autobiografía. [1873], trad. de C. Mellizo, Madrid, Alianza Editorial, 1986, p. 17), en criticar les idees del seu pare que denegaven el dret de sufragi a les dones, escriu: "Tinc la sort de poder dir que, en aquesta qüestió, Mr. Bentham estava completament de la nostra part". Sobre aquest presumpte "féminisme" de Bentham pot veure's la discussió entre Terence BALL, "Was Bentham a Feminist" en The Bentham Newsletter, 4/1980, p. 25-32 i CAMPOS BORALEVI, Lea: "In Defence of a Myth" en The Bentham Newsletter, 4/1980, p. 33-46.
- (51) Cal considerar que Bentham escrivia en una situació en la qual, en paraules de David Roberts ("Jeremy Bentham and the Victorian Administrative State" en PAREKH, B. (ed.): Jeremy Bentham. Ten Critical Essays. New York, Frank Cass, 1974, p. 189) referides a l'any 1833, un any després de la mort de Bentham: "L'administració victoriana estava mancada d'ordenació i planificació. No estava centralitzada, no era eficient i feia poc pel benestar dels ciutadans. El House Office només tenia empleades trenta persones i el Board of Trade només vint. El govern central no feia res en relació a educació, salut o ajuda als pobres".
- (52) BARRY, Brian: Sociologists. Economists and Democracy. London, The MacMillan Co., 1970, p. 9-10.
- (53) BEYNON, Helen: "Mighty Bentham" en The Journal of Legal History, 2/1981, p. 63-72.
- (54) Cf., per exemple, IRVINE, W.: "Shaw, the Fabians and Utilitarianism" en The Journal of Ideas, 8/1947, p. 218-231; COATES, W.H.: "Benthamism, Laissez Faire and Collectivism" en The Journal of Ideas, 11/1950, p. 357-267 i MACK, Mary P.: "The Fabians and Utilitarianism" en The Journal of Ideas, 16/1955, p. 76-88.
- (55) Cf. per aquestes diverses influències de Bentham a la història: MORESO, J.J.: La teoría del Derecho de Bentham, op. cit., p. 37-45.
- (56) "La situación de la clase obrera en Inglaterra en 1844" [1845] en Escritos, trad. de J. Solé Tura. Barcelona, Península, 1974, p. 89.
- (57) MARX, Karl: El Capital, I, [1867] trad. de W. Roces. México, F.C.E., 1946, p. 514 i nota 46.
- (58) Vigilar y castigar, op. cit.
- (59) HIMMELFARB, Gertrudis: "The Haunted House of Jeremy Bentham" en Victorian Minds, op. cit.
- (60) La democracia liberal y su época, [1979], trad. de F. Santos Fustela. Madrid, Alianza Editorial, 1981.
- (61) Cf. al respecte, ROSEN, F.: Jeremy Bentham and the Representative Democracy, op. cit., p. 222-228 i COLOMER, Josep M.: "Teoría de la democracia en el utilitarismo" en Revista de Estudios Políticos, 57/1987, p. 28-29 i nota 41.
- (62) "Blackstone and Bentham" en The Journal of Law and Economics, 19/1976, p. 569-606.
- (63) En Información Comercial española, 656/1988, p. 53-70
- (64) CARDOZO, B.N.: "Paradoxes of Legal Science" [1928] en Selected Writing. San Francisco, Matthew Bender, 1980. POUND, R.: El espíritu del Common Law [1921], trad. J. Puig Brutau, Barcelona, Bosch Casa Ed., 1954. LLEWELLYN, K.N.: "A Realistic Jurisprudence. The Next Step" [1930] en Jurisprudence. Realism in Theory and Practice, Chicago, The University of Chicago Press, 1962. COHEN, F.S.: "Recensión de C.K. Ogden's Bentham's Theory of Fictions and Jeremy Bentham's Theory of Legislation" en The Legal Conscience. Selected Papers. New Haven, Yale University Press, 1960.
- (65) Ronald DWORKIN, el representant més destacat en teoria jurídica d'aquesta concepció fonamentada en els drets, afirma a la Introducció del seu llibre Taking Rights Seriously. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1977, p. viii: "Els capítols següents defineixen i

defensen una teoria liberal del Dret. Són, no obstant, severament crítics d'un altra teoria que és generalment considerada com a liberal. Es tracta d'una teoria tan estesa i influent que l'anomenaré la teoria jurídica dominant. La primera és una teoria sobre allò que és el Dret, dit de manera menys ampulosa, és una teoria sobre les condicions necessàries i suficients per establir el valor de veritat d'una proposició jurídica. És la teoria del positivisme jurídic, que sosté que la veritat de les proposicions jurídiques rau en fets que fan referència a les regles que han estat adoptades per institucions socials específiques i en res més. La segona és una teoria sobre allò que el Dret ha de ser i sobre com han de comportar-se les institucions jurídiques existents. És la teoria de l'utilitarisme, que sosté que el Dret i les seves institucions han de servir al benestar general i a res més. Ambdues parts de la teoria dominant deriven de la filosofia de Jeremy Bentham".

(66) Panopticon, op. cit., p. 64.

(67) "Bentham" [1962] en PAREM, B. (ed.): Jeremy Bentham. Ten Critical Essays. London, Frank Cass, 1974, p. 92.